

"האדם והטבע" וטבעו של אדם על השקפת ה"קיימות" במשנת א"ד גורדון ויישומה בחינוך רוחני

ההגדרה התמציתית של קיימות מתמקדת בשאלה כיצד להתייחס למשאבי הטבע, תוך נטילת אחריות להמשך הקיום האנושי: "קיימות היא היכולת לספק את צורכי אוכלוסיית העולם בהווה, מבלי לפגוע ביכולתם של הדורות הבאים לכלכל עצמם"¹ אולם שאלה בסיסית יותר מאשר יחסנו למשאבי הטבע, נעוצה בהיפוך זווית הראייה: כיצד הטבע מתייחס אלינו? אנסח זאת כך: כיצד אנחנו משמשים בתור משאב של הטבע? שאלה זאת היא בסיסית יותר לא רק משום שהטבע היה כאן לפנינו, אלא מפני שאנו זקוקים לטבע, לא-פחות משהטבע זקוק לנו. חיוניותו איננה רק מבחינה קיומית-כלכלית לדורות הבאים, אלא כמקור חיינו הקיומיים-רוחניים כאן ועכשיו.

אחד מגדולי ה"טבעולוגים" בתרבותנו היה אהרון דוד (א"ד) גרדון. שביד (1970), בספרו החשוב "היחיד - עולמו של א"ד גורדון",² בוחר לכתוב, כפי שגורדון כינה עצמו באחד ממכתביו, הדוא"ג. גורדון יצר כינוי זה על ידי שינוי סדר שמותיו - **דוד אהרן גורדון**. כינוי זה מטיב לבטא את האוריינטציה הקיומית של גורדון ביחס לסביבתו האנושית וסביבתו הטבעית, השלובות בעיניו זאת בזאת. לטענתו, האדם החסר את הזיקה הממשית לטבע, מאבד את שורשי הווייתו, את זיקתו העמוקה לעצמו ולזולתו, ואת חוויית האין-סוף. על כן, השיבה אל הטבע היא מטרה חינוכית-רוחנית חיונית, המערערת על סדרי החינוך הקיימים.

¹ הציטוט מתוך אתר מכללת דוד ילין (תשס"ח) בנושא זה.

² חלק ניכר ממאמר זה מושתת על ספר זה. מי אשר רוצה להעמיק בנושא לנוכח מצוקות זמננו, מוצע לו לעיין בספרו של שביד (2005) (**מסות גורדוניות חדשות**) - **הומניזם, גלובליזציה, פוסט-מודרניזם והעם היהודי**.

הדוא"ג (1856-1922) נולד באוקראינה. הוא גדל בכפר, קיבל חינוך אורתודוקסי, והיה איש עקרונות מנעוריו, אך ליברלי יחסי באורחות חייו. גישה זאת קוממה עליו את קנאות החסידים בעיירה אובודובקה שאליה נאלץ לעבור עם נישואיו. גורלו נכרך בצער רב - חמישה משבעת ילדיו נפטרו בצעירותם. הוא עבד למחייתו כגזבר, אך סלד מעבודתו זאת ומחברת הפקידים המתבוללים. עם זאת, עניין חינוכו של הדור הצעיר העסיקו רבות והביאו להקים בעיירה אובודובקה בית-ספר לבנות, ולערוך שיחות רבות עם הצעירים במגמה להשכילם ולעורר בלבם את אהבת ציון. בגיל חמישים, עם פטירת הוריו, הגשים את חזונו הציוני ועלה לארץ-ישראל. הוא בחר לעבוד כחלוץ, למרות הקשיים הגופניים הכרוכים בעבודה מפרכת בגילו המבוגר.³

הצעירים ראו בפניו החרושות קמטי צער, את עיניו המתנוצצות כשל צעיר משולהב. בשעות הערב הייתה מתאספת חבורת חלוצים ב"סלון ביתו" של הדוא"ג, קרי בחצרו. היו אלה צעירים שעזבו את בתי הוריהם, השאירו מאחוריהם קיום בטוח יחסית ואפשרויות לימודים ועלו לארץ-ישראל, לבנות ולהיבנות בה. לאחר יום עבודה, נאספו לחצרו של מורם הרוחני כדי להיבנות מדבריו לגבי משמעותה הרוחנית של עבודתם החלוצית. מאמרו המרכזי - "האדם והטבע" מבטא את משנתו הרוחנית המגובשת (שביד, 1970, עמ' 98).

חלק ראשון: משנתו הרוחנית של הדוא"ג

לעבודת האדם את האדמה, קדמה עבודת האדמה את האדם. במילים אחרות, תהליך היצירה בטבע החל מן הדומם, התפתח אל הצומח, וממנו נוצר החי ששיאו הוא האדם. האדם הוא החוליה המפותחת ביותר של הטבע, אשר מוציא מהכוח אל הפועל את התבונניות הגנוזה בטבע. כאשר הרהר הדוא"ג בעת כתיבתו בשעות הקטנות של הלילה, כיצד להמחיש תפיסה זו, הרים את עיניו וראה את העששית שלאורה כתב. כך המשיך את השקפתו בדבר התפתחות המציאות, למבנה העששית: הבסיס הוא הטבע, הנושא את הכול. על גביו ניצב המיכל ובו השמן למאור. שמן הוא הרובד "החוויתי", ההתנסותי; ואילו הלהבה, הבהירה, המאירה והמודעת, היא

³ המקור המרכזי לתולדות חייו הן רשימותיו של אהרונוביץ, ראו במבוא **לכתבי א"ד גורדון** (תשי"א) כרך **האומה והעבודה** כרך א, עמ' 55-72.

כאש היונקת את חיותה מן שמן המאור הכהה (ראו בציטוט להלן). במשל אחר משלו, (אולי פחות מוצלח), הזכוכית המלוטשת של הראי (ההכרה), אינה מסוגלת לשמש כראי בלי שכבת נייר הכסף האטומה שבצדה האחר (החויה):

בעוד שהגוף וכליו, כלי ההרגשה וההכרה עם כל מכשיריהם אינם אלא הזכוכית, אשר כל ערכה הוא בזכותה, בבהירותה, בסגולתה להיות ראי שקוף, או כאילו תאמר: מצד ההרגשה וההכרה שופע אור, המתעורר על ידי הלהבה, ומצד החיים הבלתי-מוכרים והבלתי-מורגשים - השמן למאור, המפרנס את הלהבה לפי צורך פרנסתה בעוד אשר כלי ההרגשה וההכרה הם המנורה, שאינה אלא מכונה עם בית קיבול לקבל אל תוכה ולהוליד התחברותם של שני הזרמים הנובעים משני הצדדים (גורדון, תשמ"ג, כרך ב', עמ' 43).

במושג "חויה" אין כוונתו של גורדון למשמעות המקובלת כיום של המושג כריגוש יוצא דופן, אלא לקיומה של תודעה טרום-מילולית שבה האדם חווה במישרין את ההוויה הטבעית המפכה לתוכו. כך מתאר גורדון במסתו החשובה "האדם והטבע" (תשי"ז), את ניסיונו להמציא לכך מינוח מתאים, לאחר שהוא זונח את ניסיונו להשתמש במונח "חיים": "ובאין ברירה, אתרשה לחדש שם בצורת חוויה על משקל הוויה. המושג חוויה מקביל, מצד אחד, במובן עצם החיים, למושג הוויה, שאנחנו מבינים בו את עצם המציאות, ומצד שני, במובן כוח השגה הוא מקביל למושג 'הכרה', ... ובין במובן היות החוויה ככוח המתווך בין ההוויה לבין ההכרה." (גורדון, תשמ"ג, עמ' 95-96).

לדעתו, היכולת המילולית שואבת את חומריה הגולמיים, בטרם הפכו למילים ולרעיונות, מתוך תחומה הכמוס של החוויה. מתוך כך, השפעת החוויה על תודעתנו הערה הינה רבה לאין שיעור מאשר המודעות לכך, שהלוא המודעות עצמה שייכת לתחום ההכרה המילולית. החוויה מעצבת את ההכרה המודעת, בדרכים שהפרט אינו מודע להן. גורדון ממשיך את החוויה לסיבוב כדור הארץ ביחס לחיים שעליו: ההשפעה קיימת כל העת, אך דווקא משום כך, דווקא משום החיוניות שבה - כמו אוויר לנשימה - איננו מודעים לקיומה. עם זאת, התבניות שיש בהכרה (הפועלת על פי חוקים הגיוניים), מעידות כי "התודעה הטהורה" הינה על-תבונית, משמע ה"אמא של התבונה" ושל כוחות היצירה הפועלים במציאות:

...החווייה יתירה על ההכרה. במידה שאדם מעמיק לחיות, הוא בא לכלל הרגשה עמומה או לכלל השגה חיונית שלפני ההרגשה הברורה, כי מלבד החיים הגלויים הוא חי עוד מעין חיים שאינם גלויים, מעין חיים שחייו הגלויים אינם אלא חלק מהם. הוא משיג בעומק החוויה, כי ישנה עוד איזה בחינת חיים, השונה בהחלט מבחינת החיים שהוא חי בהכרה, איזו בחינת חיים כוללת, עולמית, שכל הטבע בכללו חי, שכל החוויה האין-סופית חיה. אם ביחס לגילויי הטבע הפרטיים הוא משלים עם הבנה נבובה, מוחית, ספרית, הנה ביחס אל הטבע בכללו, אין הוא יכול להתייחס כך. הוא מרגיש, בייחוד בשעה שהוא נמצא יחידי בתוך הטבע, בשעה שהוא רואה את עצמו בודד, עם כל שמיו ותהומותיו האנושיים, אטום יחידי ברוחב חללו של עולם, הוא מרגיש בכל ישותו, כי הוא מאוחד באיזה אופן מיוחד עם הבריאה העולמית, הנצחית הזאת. והאיחוד כל כך עמוק, עד כי אין האדם רואה את עצמו דבוק בה, בבריאה הזאת, או אוהב אותה, כשם שאין הוא רואה את עצמו דבוק בעצמו, אוהב את עצמו (גורדון, תשמ"ג, עמ' 96-97).

סיפור קצר של חיים נחמן ביאליק, העוסק בשורשי היצירה, מתאר זאת יפה.⁴ יום אחד, בניסיונו לכתוב שיר, התלבט ביאליק על קצבו הדקדוקי של השיר ורחקה ממנו ההשראה. בתחושת רפיון ישב והביט מחלונו לרחוב. היו שם חייט ורצען וסנדלר ועוד בעלי מלאכה, אשר בשונה ממנו היו שקועים במלאכתם. כל אחד מהם מקיש בכלי מלאכתו בקצבו האישי. לפתע נכנסה לרחוב תזמורת מרשים, והינה הבחין ביאליק כי הקצב המרובע כופה עצמו על בעלי המלאכה, וכולם כאיש אחד עובדים עתה, מבלי משים, בקצב המרש. ומהרהור בדבר אובדן הייחוד האישי לנוכח הלמות התוף, ועד כמה חשוף האדם להשפעות סביבתו מבלי מודעות לתהליך, שבה אליו ההשראה היקרה והשיר נכתב. לעת ערב, בקראו שוב את שירו, הוא מבחין להפתעתו כי גם שירו נכתב בקצב המרש.

ובכן, תורת ההכרה של גורדון טוענת כי הטבע הוא הזורם אל תחום החוויה, שממנו נוצרת ההכרה המודעת.⁵ דרגת הטרומ-הכרה נמצאת

⁴ בסוף ימיו חי ביאליק ברמת גן ובה כתב את סיפורו הקצר **לממשלת המרש** (ראו ביאליק (1953)).

⁵ דיון מקיף בנושא הטבע, החוויה וההכרה ראו: שביד, (1970), עמ' 98-139.

כבר אצל בעלי החיים ובאה לידי ביטוי ביכולתם לחוש ולהגיב מתוך אינסטינקטים ואף ביכולת למידתם. ייחודו של האדם מיתר בעלי החיים נעוץ ביכולת העצומה של הכרתו; אלא שפרדוקסלית, דווקא הגעת ההכרה לשיאה אצל האדם גרמה להתנתקותה משורשיה, וכך הביאה להיפרדות האדם מאחדותו עם הטבע, בשונה מבעלי החיים האחרים השרויים בתוכו.⁶ היכולת המדעית היא הביטוי ליכולת האנושית לחיי הכרה, ובה-בעת להתבוננותו האובייקטיבית בטבע, כאילו במנותק מהיותו חלק ממנו. נתק זה יוצר חברה חלולה ומכנית אשר רודפת אחר מעמד, עוצמה כלכלית ושליטה חברתית, ובמקביל, רוב חבריה מתקיימים ב"חיים של צמצום" ובניכור מעצמם. מובן שאין גורדון קורא לשיבה רומנטית אל הטבע, תוך נטישת יכולת ההכרה וביטוייה במדע ובטכנולוגיה, אלא בעלייה לשלב גבוה יותר, שבו תקשר ההכרה לשורשיה. תודעת "הקיימות", במובן של חיבור אל הטבע, הגשמי והרוחני, נחוצה לשם חוויית העומק האנושית, הקושרת את הפרט למכלול ההווה.⁷

בעיני גורדון, המיתוס של הגירוש מגן העדן מביא לידי ביטוי את גילוי חירותה של ההכרה מחד גיסא, ואת ההתרה של זיקתה לתחומי מעמקה, מאידך גיסא (גורדון, תשי"ז, עמ' 113-114). כמובן שזוהי פנטזיה של חירות, שהרי אין קיום להכרה האנושית בלעדי שורשיה ברמת החוויה, כשם שאין קיום ללהבה מבלעדי חומר הבעירה. נאמר זאת בדוגמה פשוטה: כאשר אדם מוצא עצמו מהרהר בשאלת היופי, הרי זה משום שקדם לכך מראה עיניו את עץ השקדייה הפורח, שהדהד בנפשו את תחושת שמחת הפריחה הטבעית ויופייה. ההכרה האנושית אינה יכולה להתקיים בעצמה ללא חוויית מבוע החיים, השלוב בחיי כל החי, המפכה בפנימיותו של האדם. לטענתו, אף האמונה המונותיאיסטית באל תבוני, אשר נמצא מעבר לטבע ובנפרד ממנו, היא תוצאת הכשל של יהירות התבונה האנושית, אשר, לכאורה, ניתקה את ההכרה משורשיה שבטבע. תודעת "הקיימות" אינה חלה על הדאגה לקיום הטבע לבדו, אלא גם על הקיום האנושי

⁶ ראו דיונו של שביד (1970), בנושא "ההיפרדות מאחדותם של חיי הטבע", עמ' 122-119.

⁷ גורדון כמובן, אינו יכול להשתמש במושג קיימות, אשר נוצר שנים רבות לאחריו. השימוש בו הוא סיכום שלי את הקטע, והסימוכין הינם על הפרק מספרו של שביד הנזכר בהערה הקודמת: "ללא החיבור אל הטבע מאבד האדם את משמעותם הכוללת של חייו".

כחלק אינטגרלי מן הטבע: "כולנו רקמה טבעית-אנושית חיה". במובן זה, גורדון הוא חילוני בהשקפתו האחדותית, הזרימה היא מלמטה כלפי מעלה; התבונה הבהירה היא שיא צמיחת הטבע, ולא זאת אשר בראשית בראה את הטבע. "כאשר יהיו די חיים בקרב נפשנו, כאשר יהיו חיי העולם שופעים לתוך נפשנו מבלי הפסק ובלי חציצה, אז לא נצטרך לבקש במקום שאין למצוא - מתחת למפתן ההכרה, כי אז יעלה הזרם מאליו לתוך גבול ההכרה, מתוך עצם תכונתו לפרנס את האור" (גורדון, תשי"ז, עמ' 48).⁸

כיום, שנים רבות לאחר פרויד, איננו תמהים יותר על השאלה כיצד יש בהכרתנו חלקים שאיננו מודעים להם. השאלה המעניינת היא מה נגרע מיכולת הכרתנו עקב הנתק מאותה שכבה פנימית עמוקה זאת?⁹

לטענת הדוא"ג, לכשל בהבנת מהות ההכרה (קרי לניתוקה מהרובד העמוק יותר של ה"חווייה", ההכרה הטרומ-מילולית) ישנן תוצאות שליליות קשות. למרות עוצמת ההכרה הרציונלית הרי שחיים לאורה הינם "חיים של צמצום", של המעטט אורה של ההכרה, ולא "חיים של התפשטות".¹⁰ אורה הבהיר של ההכרה ויכולתה לפענח באמצעות המדע את סודות הטבע, גרם למרב בני האדם להיות שרויים רק בתוכה, בניתוק משורשיה החווייתיים שופעי היצירה.¹¹ לעומת האדם הרגיל, שחינוכו הפורמלי "מסייע" בניתוקו ממעמקיו, הרי שהאמן היוצר - והמוזיקאי כדוגמה הטובה ביותר לכך - נותר מחובר לעצמו, ומתוכם נובע מעיין יצירתו.¹² למעשה, טוען גורדון, היצירה פחות תלויה ביכולת ההכרתית, ויותר במקום החיבור האישי שבין החוויה לבין הטבע האין-סופי. יצירה היא הרחבת החיים ממקורם. מבחינה זאת,

⁸ ראו דיונו של שביד (1970), בנושא "האדם כ"צלם אלוהים", עמ' 122-126.

⁹ על המבדיל בין ממד החוויה לבין ממד התת-מודע של פרויד ראו שטרסברג. (1995), עמ' 46.

¹⁰ ראו גורדון (תשי"ז) בפרק טז: "החיים כיצירה" ובפרק טז: "התרבות המוזיפת והתרבות המבוקשת", עמ' 157-171.

¹¹ ראו דיון בנושא היצירה אצל שביד (1970), עמ' 128-139.

¹² כידוע, יוצרים רבים נוטלים את חומרי יצירתם מתוך ניסיונות חייהם. כך לדוגמה ישנם הטוענים כי יצירותיו של בטהובן, מבטאות את חוויותיו ביחס לאביו, לאהובתו ועוד. בסרט שנעשה אודותיו מספר בטהובן כי הסערה המוסיקלית שב"אפסיונטה" היא תיעוד תחושותיו, רגשותיו ומחשבותיו במהלך נסיעתו החפוזת והסודית לפגוש באהובתו (הסרט אינו נחשב כמובן מקור אקדמי, אך אני מזכירו לשם הדגמת הלך הרוח).

הרצון היצירתי ואופיו קודם להכרה, וההכרה היא הכלי המעצב במודע את הבעת החוויה. כך לדוגמה טוען גורדון כי ההבדל בין יוצרים כניטשה, החפץ באדם העליון, לבין טולסטוי המבקש את החמלה האנושית, אינו ביכולתם השכלית-הכרתית, אלא בשורש נשמתם, באינטואיציה היסודית של אישיותם הייחודית, במקום חיבורם-שאיבתם הייחודי מן ההווה.¹³

נוסף לנתק מחיי היצירה, טען הדוא"ג כי גם הממד החברתי נפגע עקב הניתוק משורשי ההכרה. הצמצום בהכרה האישית גורם לנו - נאמר זאת במילים עכשוויות - לתפוס את עצמנו כ"קופסה חושבת", ובכך מושם חץ בין אדם לחברו - המחיצה האגוצנטרית. לעומת זאת, ההכרה בהיותנו שייכים לאמא טבע ויונקים ממנה, מחברת בינינו ומסייעת להרחיב את חיינו ולהתפשטותם מעבר ל"קופסת חיי הפרט".

הדרך אל החיים העליונים היא אפוא לא שלילת החיים, לא השאיפה לחיות פחות [כפי שהבין גורדון את שאיפת הבודהיזם] כי אם לחיות יותר, לטבוע את ה"אני" הפרטי בחיים, בחיי כל מה שחי והווה, בחיי עולם.

אל הטבע, אל החיים! זאת אומרת - אל האומה! החיים האנושיים מתחילים מן האומה, וחיי האומה מתחילים מן הטבע" (גורדון, תשי"ז, עמ' 171, פסוקי הסיום).

על כן, קריאת גורדון לאדם המודרני היא: צא מתוך עצמך, צאו מתוך קופסתך, צא אל מרחבי הטבע, שוב להיות עם הטבע, עבוד את הטבע ובתוך הטבע. עם הייחוד האנושי שבהכרתו הבהירה, התחבר אל שורשיה, אל מרחביה, אל אמיתת החיים המשותפים של כל בני-האדם בטבע חיהם.¹⁴ בני-האדם הם המשאב שבו משתמש הטבע, כדי להשלים את

¹³ ראו גורדון, "הלכות דעות ומלחמת דעות", פרק א (מקור זה אפשר למצוא ב"בפרויקט בן יהודה", בכתובת האינטרנט: <http://benyehuda.org/>). **פרויקט בן-יהודה** הוא מיום התנדבותי שפועל מאז שנת 1999, ועוסק ביצירת מהדורות אלקטרוניות של נכסי הספרות העברית וריכוזן באתר אינטרנט לטובת הציבור, בחינם ובאופן חופשי לשימוש...הפרויקט שואב את השראתו מפרויקט מקביל בשפה האנגלית (ולאחרונה בשפות נוספות) הנקרא **פרויקט גוטנברג** - יוזמה של פרופסור מייקל ס' הארט.

¹⁴ ראו גורדון (תשי"א-תשי"ד) כך ב', פרקים א ו-ב (מקור זה אפשר למצוא גם ב"בפרויקט בן יהודה").

פעילותו ועליהם לסייע בידו במהלך היצירה.¹⁵ ואולי מוטב לומר, מתוך ראייתו את הטבע כדמות נשית - בשגיאה לשונית - "לסייע בידה".¹⁶ הטבע היא אשר יצרה חיים ובתוכם את מאכל האדם, והאדם הוא המסייע לטבע בהרחבת פוריותה. האדם מן הטבע בא, ואלה הוא בא בעבודתו. האלוהות האין-סופית חבויה בתוך חוויית הטבע בבחינת "פניי לא יראו", בעוד שההכרה היא "אחורי האל"¹⁷ ברם, החיים האמיתיים אליבא דגורדון, אינם הפולחן הדתי וגם לא ההתבודדות הנזירית, אלא אהבת העבודה האנושית-חברתית בטבע, כחלק ממחזוריות החיים באין-סוף.

את משמעות מושג העבודה בתורת גורדון מסביר אליעזר שביד:

אמנם הביטוי "דת העבודה", שנשתגר בפי כמה מתלמידיו-פרשניו הוא סר טעם ונטול משמעות. אבל אמת פשוטה היא כי א.ד. גורדון שיווה לעבודה, וכבר ברשימותיו הראשונות, משמעות אמונתית. הוא עסק כעובד בקודש ורעיונה היה לו בגדר הלכה שכל השקפת-עולמו הדתית נחוות על ידיה. באופן זה החזיר למושג "עבודה" את המשמעות המקורית שלו: עבודת אלוהים, בלי שנטל ממנו את משמעותו החילונית. בעבודה האדם יוצר, בעבודה הוא מתקשר לזולת ולקיבוץ האנושי, בעובדה יש לו יחס אי-אמצעי לטבע האניסופי. אבל עם זאת הכוונה היא לעבודת השדה כפשוטה (שביד, 1970, עמ' 175).

המהפכה הציונית היא אשר מאפשרת את השיבה אל הטבע, אל טבעו האמיתי של האדם, אל הרוחניות הטבעית שבטבע. חלק ניכר מהרוע האנושי נגרם עקב התחרות עם ה"אחר" על משאבי הטבע ועל השליטה המאפשרת את ניכוס המשאבים לצרכיו האגוצנטריים של האדם. ברם אומנות החיים האמיתית, אינה השלטון על האחר, אף לא האמנויות היפות שיש בהן מן האסקפיזם, אלא תיקון עולם. זוהי היכולת לעמוד מול הקרעים שבין אדם לחברו ובין חברה לחברה, ובאמצעות התקשרות עם ממדי העומק החווייתיים, המשותפים לכולנו, ליצור את הזוגיות, את חינוך הילדים, את חברות התומכת, את תיקון פגמי החברה, הכלכלה והתרבות.

¹⁵ א"ד גורדון (תשי"ב), כרך ד', עמ' 163: "קצת עיון בהלכה פסוקה".

¹⁶ על שפתו הדתית החדשה בזיקתה לנשיות ראו: עינת רמון (2007), פרק שלישי: "אם כל חי" - לשונו הדתית של א"ד גורדון, עמ' 138-167.

¹⁷ גורדון, (תשי"ז) כרך א, "הקונגרס", עמ' 157.

וראית, כי מתחת לחורבות [הגלות] עוד גחלת יתומה לוחשת, אשר ניצלה במסתרים מרוח החיים ההם, ורוח הארץ נושבת בה להחיותה. והיה כי תעזוב כלה [לגמרי] את החיים ההם, אשר יצרו אחרים, כאשר עזבת את ארצם ובאת לברוא לך פה חיים חדשים, חיים שלך - ושבה הגחלת וחייתה, ושבה והייתה לשלהבתיה, ושבת אתה וחייתה, ושבו עמך וארצך וחיו (גורדון, תשי"ז, "החלום ופתרונו", 86-87)

מתוך הבנת אחדות חיינו בטבע הכולל כל, השאיפה המרוממת אינה רק להיות אדם שלם, "מענטש" בשפה היהודית-אשכנזית, אלא "עם-אדם".¹⁸ עם שלם אשר כל בניו הינם בני-מעלה. לאידיאל מרומם זה מכוונת המהפכה הציונית הרוחנית.

האמונה בתחייה הציונית אפשרה לו לעזוב את אורח החיים הדתי-הלכתי, ולבקש לו אורח-חיים רוחני שבו הוא מאמין. התמודדותו העמוקה עם שאלות משמעות החיים והמעשים הנדרשים בכדי לחיות נכון, תוך נכונות לשלם את המחיר האישי על כך, מקנים לו בעיני עצמו את אצטלת "איש הרוח המשוגע" המתייגר בכאבו.¹⁹ בעיני החוקר אליעזר שביד (1999, עמ' 144-160), הוא זוכה למעמד של נביא, משמע, כמי שמטיף לאורח חיים מוסרי-רוחני.²⁰

האמונה בטבע האין-סופי, התבוני, הטוב והמיטיב, המירה את האמונה האורתודוקסית. עם זאת, השקפתו היא במגמה אחדותית והתפתחותית - כדרכה של המציאות להתעלות אל הטוב. אמונה באחדות הטבע ובאחדות האנושית גם יחד, היא האלטרנטיבה הרוחנית לאמונתו הקודמת. אין הסכמה לגבי קיום האל הבורא והתגלות דבריו בכתבי-הקודש, אך מבחינה מעשית-מוסרית שתייהן עשויות לצעוד במעלה אותה דרך הומניסטית-ערכית.

¹⁸ ראו שביד (1970), פרק חמישי: "ישראל- עם אדם", עמ' 159-171.

¹⁹ מקורו של ביטוי זה בספר הושע פרק ט', פסוק ז: "אויל הנביא, משוגע איש הרוח". כאן נוצרה הזיקה בין המשוגע לנביא.

²⁰ ראו שביד, (1999), פרק ששי: "איש הרוח המשוגע", עמ' 142-160.

כך למשל, הרוחניות האישית השופעת מפנימיות האדם היא מקור התורה, במקום האמונה בהתגלות קדומה. עם זאת, גורדון קורא פסוקים רבים מן המקרא כמאששים את תובנותיו. כך כזכור, הוא פרש את מיתוס הגירוש מגן העדן כניתוק הזיקה מממד החוויה באמצעות ההכרה.

עד כאן תיאור קצר של תורת הדוא"ג, כמבוא למקור עצמו: קטעים מדבריו המלווים במעט הערות שוליים. אומנם הבאת מקור חורגת מן המתודולוגיה המקובלת, אך תחושת בעת כתיבת מאמר זה היא כי דברי גורדון כנתינתם עולים בערכם על כל פירוש ו"תרגום". זהו מִתְאַבֵּן שנועד לפתות את הקורא אל "האדם והטבע". לאחר דבריו יובאו הרהורים בנושא יישום משנת גורדון²¹ בתהליך החינוך.

חלק שני: מתוך כתבי א"ד גורדון - "האדם והטבע" (פרשנות לטקסט המקורי נמצאת בהערות השוליים)

פרק א - ההכרה והבלתי מודע

והטבע? הגם זה ברור לכל, כי הטבע, הטבע הרחב, הגלוי, "הפרוש לפני הכל" הוא לאדם ממש מה שהמים הם לדג ומה שהאוויר הוא לכל חי על פני האדמה? ...הכול מודים היום, כי "אין דבר בהכרה שלא היה קודם בהרגשה". האם אין לך יסוד, לפי האמור, לחשוב, כי אין דבר בהכרה שלא היה קודם בהכרה ובהרגשה, שלא היה קודם בחיים הבלתי מוכרים והבלתי מורגשים?^[22]

מסתבר אפוא, כי ההוויה העולמית, הטבע האין-סופי, שופעת לתוך נפשו של האדם, לתוך הרגשתו והכרתו משני הצדדים: מאותו הצד, שהוא מרגיש ומכיר אותה, ומאותו הצד, שהיא אינה מוכרת ואינה מורגשת לו, אלא שהוא חי אותה; ...כאילו תאמר: מצד ההרגשה וההכרה שופע האור, המתעורר על ידי הלהבה, ומצד החיים הבלתי-מוכרים והבלתי מורגשים - השמן למאור, המפרנס את הלהבה לפי צורך פרנסתה בעוד אשר כלי ההרגשה וההכרה הם

²¹ לדעתי, הספר המקיף ביותר שנכתב עד כה על אודות משמעות תורת גורדון, הוא ספרו של שביד (2005).

²² בדבריו מבוטאת תפיסתו כי הכול צומח בטבע, במדרגות ההתפתחות מלמטה כלפי מעלה. ראו הערה 7.

המנורה שאינה אלא מכונה עם בית-קיבול לקבל אל תוכה ולהוליד התחברותם של שני הזרמים, הנובעים משני הצדדים.

הצד הבלתי-מוכר - זהו אפוא מקום הדבֿק, שבו תדבק נפש האדם הפרטי בנפש הבריאה כולה והיו לנפש אחת חיה; זהו הרחוב שבו משתפכים ומתאחדים חיי האדם הפרטי עם חיי הבריאה כולה והיו לחיי עולם; [23] זהו הטבע בעצמו בנפש האדם, וזהו מקור החיים. כל מה שהוא חי בנפש האדם, כל מחשבה חיה וכל הרגשה חיה, כל מה שהוא מקורי ומואר באור עליון, מה שקוראים: מעוף הרוח, רוח הקודש, יצירה - הרי הוא נובע מתוך המקור האין-תהומי ומתוך הים אין-הגבולי הזה.

מכל האמור יוצא ברור, כי האדם באשר הוא אדם, צריך להיות תמיד בתוך הטבע; כי הטבע הוא לאדם המרגיש והמכיר ממש מה שהמים הם לדג. כי לא רק להשתקפות בבואתו של הטבע בתוך נפשו זקוק האדם. זקוק הוא לספירה של הטבע, ללחיצה המקפת והמאחדת, שהטבע, שההווה אין-הסופית לוחצת על כל נקודה מנקודות גופו ונפשו ומכריחה אותו לחיות, להיות אדם ולהיות פרט בפני עצמו; זקוק הוא לקשר הבלתי-אמצעי והתמידי שבינו ובין הטבע אין-הסופי, ליניקה הנעלמה, שכל אחד מאטומי גופו ונפשו יונק מן הטבע האין-סופי ושכולו יונק מן האין-סוף; זקוק הוא לא רק להכרה ולהרגשה, זקוק הוא לחיי עולם. [24]

ובפועל אתה רואה ממש ההפך מזה. רואה אתה, כי האדם במידה שהוא לוקח יותר מן הטבע, הוא הולך ומתרחק ומתעלם ממנו; במידה שחיי מתעשרים, מתרחבים ומתעמקים הוא הולך ובונה לו חיץ יותר ויותר עבה בינו ובין הטבע, הולך ומצטמצם ומתכווץ בתוך חומותיו כצב הזה בתוך שריונו עד כי כבר הורגל לחשוב

23 משמע, האדם, כל אדם, אינו נפרד מן הטבע, אינו בגדר "קופסת הכרה סגורה", אלא ככול צמח המחובר אל קרקע המציאות, כך האדם מחובר, באמצעות חווית ההכרה, אל הממד הרוחני שבמציאות. זוהי השקפה אחדותית על המציאות בכללותה.

24 המונח "חיי עולם" היא דוגמה מעניינת לדרך שימושו האישי של הדוא"ג בביטויים שקיבל בחינוכו הדתי. במקור הדתי כוונתו של מונח זה היא לנצחיות נשמתו של אדם - חיים הנמשכים לעולם, ואינם נפסקים עם המוות. הדוא"ג מכניס משמעות חדשה, מעין פשט של המונח - חיים בתוך העולם, בתוך הטבע. תוצאת השילוב בין הישן לחדש מרהיבה ביופיה: חיי העולם במשמעותם הדתית, קרי הנצחיות, נמצאת בתוך החיים שבטבע. העולם הבא הוא בעולם הזה. ראו דיונו של שביד (1970) בנושא "האדם כ"צלם אלוהים", עמ' 122-126.

למכשול ראשון, כי חיים לחוד וטבע לחוד. ^[25] רואה אתה, כי גם המדע, המבקש את אורו הנגלה של הטבע, גם האמנות, המבקשת את אורו הגנוז - שניהם אינם מכריחים את האדם ואינם מצווים עליו בהחלט, במפגיע, לצאת מתוך קליפתו, לבקש את המרחב, לבקש חיי עולם; שניהם כאילו מבקשים לצמצם את הטבע ולדחוק אותו - זה לתוך חדרי העבודה והדרישה המדעית, וזו לתוך חדרי המשכית [המוזיאון] - ולעקור את שרשי נשמת האדם האחרונים מתוך הטבע. לכל היותר הם מזמינים את האדם (ובצורה זו ממילא יש בהזמנתם מעין לעג נסתר) לצאת לפרקים, לעתים קרובות או רחוקות, יציאת עראי אל הטבע לבקש תורה מפיהו, להסתכל בו ו"להינות" ממנו.

פרק ב - [קריאה לתיקון מצב] עקירת שרשי הנשמה מהטבע

...ואין צורך בעין חדה ביותר בשביל לראות את התוצאות הקשות, היוצאות מזה לאדם, את הליקויים הקשים, שהוא לקוי בהם על ידי זה גם בגוף וגם בנפש...הציווי המוחלט של הטבע האנושי, של רוח האדם הוא אפוא לא זה המנסר בזמננו בעולם התרבותי: "דע את הטבע וחבבהו!" כי אם זה, שאין קולו נשמע כלל בעולם התרבותי, זה המנהם כיונה בתוך הנפש המחפשת, המתחבטת כציפור בכלובה הצר מחוסר חיים: חיה את הטבע!... ^[26] ופקחת ביום ההוא את עיניך, בן אדם ^[27], והצצת ישר לתוך עיני הטבע וראית בהן את תמונתך. וידעת, כי אל עצמך שבת, כי

²⁵ תופעת המעבר מהכפר אל העיר הייתה נושא מדובר באותן שנים. תחושת הניכור שבחיי העיר מול העושר שבחיי הטבע, הייתה מוכרת לגורדון ממהלך חייו, במעבר מילדותו לחייו הבוגרים. נוסף על כך, ההגות הרוסית בסוף המאה ה-19, הדגישה את ייחודו של הכפר הרוסי ואת היותו שורשו הלאומי של העם הרוסי, וידועה אף השפעת טולסטוי על גורדון: "להלן רשימת ההוגים הבולטים ביותר שאותם הזכיר א.ד. גורדון בכתביו, שהיא סדורה על פי מידת התכיפות שבה נזקק להם: "טולסטוי, ניטצ'ה, שופנהאור..." (שביד (1970)), עמ' 26.

²⁶ החיים הראויים ביחס לזיקה לטבע אינם עשית פיקניק בטבע - ראו גורדון לעיל: "לא זה המנסר בזמננו בעולם התרבותי: 'דע את הטבע וחבבהו!'", אלא חיי כפר ועמל בטבע - "חיה את הטבע!".

²⁷ כאן יש מִעָבָר לסגנון מקראי-נבואי. אכן גורדון ראה עצמו כנביא בין יתר בני דורו. חלק מבני דורו אף חלקו עמו תחושה זאת בדבר התחדשות הנבואה. ראו שביד (1999), העוסק בהוגי הציונות הרוחנית כ"נביאים לעמם ולאנושות". פרק ששי, מוקדש לא"ד גורדון. עמ' 144-160.

בהתעלמך מן הטבע התעלמת מעצמך. ושבת וראית, והנה מעליך, מעל ידיך ורגליך, מעל כל גוֹך ונפשך נפרכים ונושרים, נפרכים ונושרים שברים שברים כבדים, קשים, מעיקים, ואתה מתיישר, מזדקף, גדל. וידעת, כי אלה הם שברי קליפתך, אשר התכווצת בתוכה בתמהון לבך, כצב בתוך שריונו, ואשר לאחרונה גדלת מתוכה. [28] והכרת ביום ההוא, כי הכול היה לא לפי מידתך, וכי את הכול עליך לחדש: את מאכלך ואת משתך, את הלבשתך ואת מעונך, את אופן עבודתך ואת דרך לימודך - את הכול... והרגשת ביום ההוא בכל כוח לבבך את הלחץ, אשר קירות הבתים בעיר - וגם בכפר - לוחצים על נפשך, והרגשת כל חציצה קלה, החוצצת בין נפשך ובין המרחב בעולמי, בין נפשך ובין החיים העולמיים. והיה כאשר תבנה לך בית, ושמת לבך לא להרבות בו חדרים וחדרי חדרים, כי אם לזאת תשים כל לבך - כי לא יהיה בו דבר חוצץ בפני המרחב העולמי, בפני החיים העולמיים, כי בשבתך בביתך, בשכבך ובקומך - בכל עת ובכל שעה תהיה כולך בתוך המרחב ההוא, בתוך החיים ההם, וכן תבנה גם את בתי העבודה והמלאכה, גם את בתי התורה והחכמה. ורווח תשים בין בית ובין בית; רווח גדול, אשר לא יגזול ולא יעלים בית מבית את חלקו בעולם הזה... ולקחת תורה מפי הטבע, תורת הבנייה והיצירה, ולמדת לעשות כמעשהו בכל אשר תבנה ובכל אשר תיצור. [29] וכן בכל דרכיך ובכל חיך תלמד להיות שותף לו במעשה בראשית. [30]

28 משמעות המַעֲבָר אל חיי חירות בטבע היא התחברות אל האין-סוף שבחיי הטבע, אל "המקור האין-תהומי ומתוך הים אין-הגבולי הזה"; זאת בניגוד לתודעה המצומצמת והלחוצה שבמנטליות הגלותית, בהיותה מנותקת מן הטבעיות; "ואשר לאחרונה גדלת מתוכה" - עם העלייה לארץ-ישראל.

29 כך למשל, ישנם ארכיטקטים המנסים לחקות את האופן שבו מורכבים העלים על הענף, אופן המבטיח לכל אחד מהם כמות אופטימלית של אור. חיקוי מוטיבים מן הצומח רווחים, למשל, ביצירותיו של האדריכל הספרדי הנודע גאודי (ידע אישי לאחר ביקור במוזיאון גאודי בברצלונה).

30 עוד דוגמאות לשימוש מחדש בשקיעי לשון מן המקורות. הביטוי "בכל דרכיך - דעהו" (משלי ג', ו) מוסב מהאל לטבע. וכך גם "מעשה בראשית" המיוחס לאל הבורא מוסב לטבע - "ולקחת תורה מפי הטבע" - ולהיות האדם שותף בו.

והיה בעבדך את עבדתך, והיה בעיניך חללו של עולם בית המלאכה ואתה והטבע - עובדים. ולב אחד לשניכם ורוח אחת. ואמרת ביום ההוא: יפה הוא הטבע בפניו, אבל יפה שבעתיים ברוח חייו, בעבודתו. [31] והיה בעמך רגע ליישר את קומתך ולשאוף רוח, ושאפת לא רק אויר לנשימה, והרגשת, כי שואף אתה אל קרבך עוד דבר-מה, דבר-מה כמוס, אשר לא תדע מה הוא, אבל אשר יפרה את הרגשתך ואת מחשבתך, אשר יוסיף חיים ואור לרוחך. והיה יהיו לך רגעים, אשר כמו תתמוגג כולך בתוך האין-סוף. אז תיאלם דומיה. לא רק הדיבור, כי גם השירה תהיה בעיניך כחילול הקודש, ואף גם המחשבה. והשגת את סוד השתיקה וקדושתה. והרגשת דבר, אשר אין לבטאו רק בעבודה. ועבדת בכוח, בעוז, בשמחה. [32]

ביום ההוא יהיה פרי עבודתך, בן-אדם - חיים, כי יהיו חיים בעבודתך. ולא יאבד רגע מרגעי חייך לבטלה. וביום רע, בבוא עליך ייסורים, והיו ייסוריך גדולים, עמוקים, קדושים. או ביום חושך, כי תכשל רגע וחטאת - והיה בך די כוח ודי גאון לשאת עליך חטא ודי אש של גיהנום להיצרף בה. וידעת את הצער, השופך עליך רוח קדושה עליונה ואהבה עליונה לכל החיים והסובלים, ולא תדע חולין, ולא תדע קטנות, ולא תדע חיים תפלים. [33]

31 תהליך הצמיחה שמשמעותו נתפסת בהכרה, יפה עוד יותר מהיופי הנראה.
32 "והיה בעמך רגע ליישר את קומתך ולשאוף רוח..." - תיאור מדהים של חוויות התמוגגות עם הטבע בשעת העבודה. קל לדמיין את הדוא"ג יושב בשעת לילה מאוחרת לאור העששית ומעלה על הכתב את חוויות יומו. בשונה מחוויות מדיטציה שבה חוויות האחדות מושגת בתהליך של התנתקות מן העולם, התנתקות מן המציאות הטבעית, הרי שאצל גורדון הכיוון הפוך: השלמות מושגת דווקא תוך כדי השתתפות בעבודת הטבע.

33 גורדון, שאיבד חמישה משבעת ילדיו, ואחר כך גם את רעייתו (ראו מבוא), גמע לרוויה מכוס היגונים, על כן דבריו אלה הינם אותנטיים. בניגוד לנטייה הטבעית לברוח מן הסבל, קורא גורדון לאדם לשאת את סבלו בגבורה. החיבור בין ההכרה המודעת לבין רמת החוויה הבלתי-מילולית, נעשה, בין היתר, באמצעות התחברות אל הרגשות, ובייחוד רגשות הסבל. לעתים, הסבל האישי יוצר תשתית לחמלה כלפי הסובלים האחרים. כך דרש הלל הזקן: "דעלך סני, לחברך לא תעביד - זו היא כל התורה כולה ואידך פירושה הוא, זיל גמור" (תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף לא, ע"א).

ונשאת ביום ההוא סביב עיניך, בן אדם, ונשאת עיניך למעלה, וראית את הארץ ואת היקום אשר בה, וראית את השמים עם כל צבאם, עם כל העולמות אשר בהם עד לאין תכלית ואין חקר - והנה כולם כולם קרובים אל נפשך, והנה כולם כולם נושאים לה ברכה. אז תשיג את הנצח שברגע. אז תדע, מה רב עושרך, מה רבה ממשלתך, תשיג את הנצח שברגע. אז תדע, מה רב עושרך, מה רבה ממשלתך, מה רבה הברכה, אשר הם נושאים לך. אז תדע, ואמרת בלבבך: מה דלים, מה מסכנים הם החיים משל אחרים, הממשלה על האחרים, האור משל אחרים! ואהבת ביום ההוא את כל הנמצא, ואהבת את האדם, ואהבת אף את עצמך - כי יהיה לך מלא אהבה. והאמנת בעצמך, והאמנת באדם, והאמנת בכל אשר יש להאמין - כי תהיה כולך מלא חיים.^[34]

והייתה הרגשתך ומחשבתך, והייתה רוחך כמעין המתגבר - תמיד חדשה, תמיד שלך. אף את כל עצמך תרגיש, והנה הנך תמיד חדש, תמיד שלך. כן תהיה בעיניך וכן תהיה בעיני אחר - כי יהיה מקורך ברוך, וי"שמן למאור" לא יחסר. וידעת ביום ההוא, בן אדם, כיצד חיים את הטבע - כי תרצה לדעת...^[35]

חלק שלישי: הרהורים על דרכי יישומה של השקפה חינוכית-רוחנית

כהשלמה לעיקר המאמר אשר פרס את משנתו של הדוא"ג, נעבור בקצרה לשאלה העקרונית: כיצד אפשר ליישם את תורתו במסגרת החינוך בבית הספר?^[36]

³⁴ התודעה הערה למופלא שבמציאות מעוררת חוויה נפלאה. הפרדוקס הוא שלכאורה דווקא מתוך ההתחברות האישית-פנימית אל הטבע מושגת חוויית האחדות והאהבה עם הכול. התרת הפרדוקס הינה כי העצמי העמוק של האישיות הוא הממד האוניברסלי. משל למה הדבר דומה? הגל הייחודי מחובר בעומקו אל האוקיינוס.

³⁵ מי אשר אין הכרתו מנותקת מתחושותיו ורגשותיו, קרי הוא מחובר אל עצמו ודרך עצמו אל הטבע האופף אותו, הרי שהשפע הטבעי זורם דרכו.

³⁶ דיון מקיף ומעמיק בשאלת יישום תורת גורדון בציבוריות הישראלית ראו בספרו של שביד (2005), ובמיוחד, בפרק ו': "קריסת מערכת החינוך במדינת ישראל והדרך לתיקונה", עמ' 120-136.

נוכח הגישה העקרונית של בית הספר, המדגישה את הממד ההכרתי, ברור שיש קושי ליישם את תורת גורדון שעיקרה בממד החוויה הרוחנית. כיצד משלימים את הלימוד השכלתני המקובל, בהשגת החוויה? לעסוק בכך באמצעות הדיון האינטלקטואלי הרי יחטיא את הממד החוויתי. מה גם שהגישה החווייתית, אמורה להטריס את ביטוייה השכלתניים. ברם דומה שכיום, עם התפוצה הרבה של החינוך האלטרנטיבי, אין האתגר כה קשה. לנוכח ההסכמה בדבר הצורך במימוש אינטליגנציות נוספות, נפתחה דלת אל גישה רוחנית בחינוך.

ובכל זאת, אילו הן השאלות המרכזיות ב"תורת החוויה"? על חלקן נענה חלקית, חלקן יושארו פתוחות, אך מגמת התשובה ברורה: תורתו של גורדון אינה רק נושא במחשבת ישראל, אלא היא מציבה אלטרנטיבה רוחנית, המשלימה את הגישה החינוכית הקיימת, לגבי דמות דיוקנו הראוי של בוגר מערכת החינוך.

1. מה הן הדרכים ליצור מפגש של האדם עם שורש חווייתו, קרי להביאו למודעות ל"שכל הנעלם", כביטוי של גורדון?

בשנים האחרונות התקרבה המציאות החברתית לקראת החוויה שעליה הצביע גורדון. הנסיעה למזרח הפכה לאופנתית בעבור הצעירים. חלקם נקלעו למפגשים עם הרוחניות המזרחית. ישנם אף דתיים הטוענים "הודו לה' כי טוב", בבחינת התנסות בטכניקות חווייתיות, תוך השלכת הקליפות ההודיות האליליות. גם ממערב עולה הגל המיסטי, בדמות פריחה של ספרות מתורגמת על אודות העידן החדש. בארץ, בשלוש הרגלים מתקיימים פסטיבלים לדור "השרואלים" (אופנת הביגוד ההודי), שבהם נוטלים חלק עשרות אלפי ישראלים, רובם צעירים. הכמיהה ל"חיים אחרים" (אלטרנטיביים) - כפי שקרוי הירחון המשקף זאת - מתמסדת במגוון רחב של מרכזים ופעילויות. מדוע שואבים הצעירים את מי הישועה ממעיינות המזרח והמערב, ורק מעט יחסית מעולמה של היהדות? מבין התשובות הרבות, חשובה לי אחת. מו"ר המקרא והתורה שבעל פה, מתייחסים לתורתם כמקורות ללימוד "מורשת" (או היסטוריה), פולקלור ו"זכותנו על הארץ". לעומת זאת, "זכותנו לשמים" או "זכותנו לחיים רוחניים", אינה מוכרת בידי רוב המורים עצמם. תורות הרזים שפותחו ביהדות - הקבלה, קבלת האר"י, החסידות, משנת גורדון ומשנת הרב קוק - הינן כמעין

חתום בעבורם. את הצימאון הטבעי לרוחניות, מבקשים הצעירים, בוגרי מערכת החינוך, להרוות בתורות מארצות ניכר.

בתרבות המגלגלת בשוקיה ידע מדעי וטכנולוגי, תובנות פסיכולוגיות, יחסי אנוש ותקשורת וכיוצא באלה, בשלה העת ללמד גם את תורת הפנימיות, כגון תורות גורדון והראי"ה קוק, בבתי הספר התיכוניים.

2. מה עשוי להמיר את עבודת האדמה, שבה ראה גורדון את דרך ההתחברות העיקרית לטבע, כדי להשיג כיום את חוויית האחדות?

אכן זהו קושי ממשי. עבודת האדמה, בנוסח גורדון, היא עבודה גופנית שבה נוסף לרכישת הזיקה למכורתו, האדם משמש כתומך ב"מחזור הדם" של הטבע וחווה כך את אין-סופיותו ואת שפעו. היו שנים שבית הספר היסודי חייך לחקלאות (אישית, אני זוכר בחיבה שיעורים אלה יחד עם שיעורי המלאכה. ייתכן בהחלט כי גינת ביתי המטופחת ותחביב הנגרות שפיתחתי לי, יונקים מהם). כיום רצוי להורות את תורת הפרמקלצ'ר (permaculture) אשר נובעת מתוך תפיסת הקיימות, ועוסקת בטיפוח הצמחייה הביתית והצמחייה הציבורית. ראוי לשלב את הגננות בבית הספר עם לימוד מלאכות אחזקה של בית מגורים, למען טיפוח אסטטי של בית הספר והבית שלעתיד.

3. התבוננות בטבע - כיצד?

כאשר החוויה היום-יומית של הטבע, בדרך לבית-הספר, בתוכו ולאחריה, תהפוך לחוויית המורה, יש סיכוי שאהבת הטבע תגיע לתלמיד. בהוצאה מועטה אפשר להקים כיתות פתוחות בגינת המכללה. גם בטיולים, שהיקפם הולך ומצטמצם, ראוי להקדיש כוונה לתחושת הטבע. בין לימוד גאולוגי בתל תנ"כי בואכה אתר מלחמתי - ראוי לפנות זמן לתחושת המקום, בזיקה ללימודי הטבע. למעשה, יופיים של רקפת או שחרור הינו משמעותי לא-פחות מאתר הבנוי לתלפיות. הבעיה העמוקה נעוצה בדגש הגובר לבקשת ההישגיות האינדיבידואלית אשר מאפילה על יופיו ומשמעותיותו של הסובב. כיצד מקנים לאדם את ההרגל להתבודד (בטבע?) ולהקשיב אל קול לבו?

במכללת סמינר הקיבוצים, לדוגמה, הוקם בבית הספר ללימודים מתקדמים מרכז לאקו-פסיכולוגיה:

"המרכז לאקופסיכולוגיה בא לפתח תכניות לימוד ייחודיות בתחומי החינוך והטיפול, הנובעות מתוך התייחסות ליחסי הגומלין שבין אדם לסביבתו. בבסיס תפיסת המרכז עומדת התובנה כי ביסוס קשר עמוק ואחראי בין אדם וסביבה, חיוניים הן להתפתחותו האישית של הפרט והן להמשך קיום סביבה טבעית זו".

4. גורדון מדבר על השאיפה לצמוח כלפי ה"אני העליון".

נושא זה, שהוא רוחני באופיו, מורכב מכדי לענות עליו בקצרה. מוטב, אם כך, להעלות כמה שאלות הקשורות בו: כיצד אפשר להפגיש אדם עם חוויית רגשותיו העליונים: האהבה, החמלה, דרישת הצדק? כיצד מעוררים שאיפה זאת אצל מי שאינו מודע לחוויית הצמיחה התודעתית? מה משמעותה של המוזיקה בהקשר זה? מה מקום לימוד ספרות יפה המתמודדת עם רעיונות אלה (כגון סיפוריו של טולסטוי אשר השפיעו רבות על גורדון ובני-תקופתו)?

5. יש להבחין בין לימוד למען קריירה והישג אישי לבין עבודה עצמית-פנימית.

בממד הפנימי ראוי להבחין בתהליך עיצובו של אדם את עצמיותו בשני ממדים: האחד, תודעת שייכות לאחדות הקוסמית; האחר, מימוש עצמי במובן של פיתוח אישיותו המקורית האוטנטית, ותרומתו הייחודית לכלל. בין התודעה האוניברסלית לבין האישיות הסובייקטיבית יש השלמה, אך גם מתח מסוים. גורדון מדבר על כוכבים השרויים כל אחד לעצמו ועם זאת קשורים ביניהם (ראו בסוף מכתבו השלישי). נוכח זאת אפשר להעלות שאלות אחדות: כיצד מחנכים לאותנטיות? היכן גבול האותנטיות ביחס אל הזולת? כיצד מקבעים בחינוך - מעבר להוראת תורת גורדון - את היחס השונה לפנימיות, לבין-אישי, לעבודה, לחברה? כיצד שומרים על מודעות והתמדה בדרישה לרצינות היחס כלפי ממדי החיים השונים בבית-הספר? אילו הם מנגנוני הבקרה שאפשר להפעיל כדי לבדוק את תהליך ההפנמה של היחס העמוק? הרי ניסו לחנך לתורתו בתנועת גורדוניה, ובבתי ספר מסוימים - מה עלה בגורל ניסיונות אלה? האם הצמיחה הרוחנית שבימינו עשויה לשנות את התוצאות החינוכיות?

בסיכומו של חשבון השאלות, נראה לי כי המפתח נמצא בהיחשפות המורים לדרכים רוחניות. בשגרת ההוראה כיום מועט הסיכוי שתורת גורדון תועבר בבתי הספר כפי שהיא מבקשת. עם זאת, אין הכוונה הסופית לחנך אנשים צעירים או מבוגרים שיקבלו וינהגו לפי אותם דפוסים ותכנים שבהם האמין גורדון. אף הוא ביקש כי יעסקו בדבריו רק במידה שהם נותרו משמעותיים. תפקידנו לגרום לתלמידים שישאלו ויבחנו תורות רוחניות שונות וינסו לממש את בחירתם בחייהם. לדעתי, אפשרות זאת מותנית בכך שנצליח לסייע למורים לבחור בהתחנכות הרוחנית כדרך חיים המיושמת בעבודתם עם תלמידיהם. המסקנה הסופית הינה כי בשלה העת להכשיר מורים במגמה ל"חינוך רוחני פלורליסטי".

מקורות

אהרונוביץ, י' (תשי"א-תשי"ד) רשימות לתולדותיו. בתוך: ברגמן ש"ה וא' שוחט (עורכים). כתבי א"ד גורדון, כרכים א-ג. ירושלים: הספרייה הציונית.

ביאליק ח"נ (1953) ספורים. תל אביב: דביר.

גורדון, א"ד (תשי"ז) האדם והטבע - מבחר כתבים. ירושלים: מועצת פועלי חיפה והספרייה הציונית.

גורדון, א"ד (תשמ"ג-1982) א"ד גורדון - מבחר כתבים. עורך א' שביד. ירושלים: הספרייה הציונית.

גורדון, א"ד (תשי"א-תשי"ד) כתבי א"ד גורדון, כרכים א-ג. עורכים ש"ה ברגמן וא' שוחט. ירושלים: הספרייה הציונית.

גורדון, א"ד הלכות דעות ומלחמת דעות. אוחר מאתר האינטרנט <http://benyehuda.org> ביום 16 בספטמבר 2008.

רמון ע' (2007) חיים חדשים - דת, אמהות ואהבה עליונה בהגותו של אהרן דוד גורדון, ירושלים: כרמל.

שביד, א' (1970) היחיד - עולמו של א"ד גורדון. תל אביב: עם עובד.

שביד, א' (1999) נביאים לעמם ולאנושות. ירושלים: מאגנס.

שביד, א' (2005) מסות גורדוניות חדשות - הומניזם, גלובליזציה, פוסט-מודרניזם והעם היהודי. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

סטרסברג ש' (1995) יחיד אומה ואנושות - תפיסת האדם במשנותיהם של א.ד. גורדון והרב קוק. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.